

تبیین و ارزیابی وضعیت پایداری شهرهای آینده و نمادهای اسلامی (با استفاده از نظریه گراند تئوری)

مسعود صفایی پور، استاد جغرافیا و برنامه ریزی شهری، گروه جغرافیا، دانشگاه شهید چمران اهواز، اهواز، ایران
هوشنگ مرادی، دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه ریزی شهری، گروه جغرافیا، دانشگاه شهید چمران اهواز، اهواز، ایران

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۶/۲۴ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۸/۱۳

چکیده

در دین اسلام؛ شهر، انسان و قواعد اسلامی کنار هم قرار می‌گیرند و در اینجاست که قرآن مواردی که برای زندگی جمعی انسان لازم است بیان می‌کند. پس مفهوم شهر اسلامی مطرح می‌شود و در قرآن برای شهر اسلامی مؤلفه‌ها و ویژگی‌هایی بیان شده است. برای دستیابی به یک شهر دارای نمادهای مطلوب، لازم است الگویی متناسب با ویژگی‌های آن فرهنگ و ملهم از آموزه‌های دینی شکل گیرد. این پژوهش از نظر ماهیت توصیفی - تحلیلی و از نظر هدف، کاربردی می‌باشد و داده‌ها و اطلاعات آن با استفاده از روش کتابخانه‌ای و مصاحبه عمیق به دست آمده‌اند. روش مورد استفاده در این پژوهش، «گراند تئوری» یا «نظریه زمینه‌ای» است. جامعه آماری این تحقیق با توجه به قلمرو موضوعی آن، شامل ۱۸ نفر از افراد آگاه و متخصص در حوزه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، جامعه‌شناسی و شهرسازی است که به شیوه نمونه‌گیری هدفمند انتخاب شده‌اند. مصاحبه با جامعه هدف تا زمان رسیدن به حد اشباع ادامه یافت. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از روش تحلیل مضمون محتوا استفاده گردید. هدف از انجام این پژوهش بررسی و ارزیابی وضعیت پایداری شهرهای آینده متناسب با نمادهای اسلامی و معرفی ساختار و ویژگی‌های معماری و شهرسازی ایرانی - اسلامی است. مقوله و شاخص‌های تأثیرگذار بر پایداری شهرهای آینده و نمادهای اسلامی از دیدگاه صاحب‌نظران عبارت‌اند از: در شاخص‌های اجتماعی (احساس هویت، امنیت، و اصل عدالت و...)، در مؤلفه‌های اقتصادی (محل‌های خوداتکا، مسکن مناسب و آرام و همچنین استطاعت مالی شهروندان و...)، در ابعاد کالبدی (کاربری‌های ترکیبی و پیاده محوری) و مؤلفه‌های مهم و کلیدی در پایداری شهرهای اسلامی از دیدگاه زیست‌محیطی (همزیستی با طبیعت و سازگاری با اقلیم)، از دیدگاه پاسخگویان استخراج شده است. بررسی‌ها نشان می‌دهد که عناصر کلیدی در شهرهای ایرانی و نمادهای اسلامی در فراموشی هویت بومی در طراحی نمادهای شهری و ضعف در نظام برنامه‌ریزی شهری می‌باشد که الگوها متناسب با فرهنگ بومی نیست و ناسازگار با فرهنگ غنی ایران است. یافته‌ها نشان می‌دهد طراحی فضاهای شهری و نوع معماری بناهای یک شهر تأثیر به‌سزایی در زیست‌پذیری و حیات شهری دارد. کالبدی‌بی‌جان فضاها با حضور شهروندان جان می‌گیرد و تعلق خاطر آنان موجب رونق و حفظ فضاهای شهری می‌شود.

واژگان کلیدی: پایداری، شهرهای آینده، نمادهای اسلامی، گراند تئوری، ایران.

DOI: 10.30495/uf.2022.1967848.1050

مقدمه

شیوه‌ی نگرش و نوع فرهنگ جوامع می‌تواند در ساخت و نقش نمادها مؤثر افتد و مطابق با نوع ایدئولوژی حاکم به خدمت گرفته شود. شهر علاوه بر عناصر کالبدی خود، شامل نمادها، سمبل‌ها، معانی و رموزی است که مردم بر اساس نقش و انگیزه، ذهنیات و دیگر عوامل درونی‌شان آن را درک می‌کنند. در این میان توجه به سیمای شهر، سازمان فضایی، نمادهای شهری، روابط انسانی و تعاملات اجتماعی بسیار قابل توجه است. همان‌طور که می‌بینیم در سیمای شهر کهن ایرانی هر یک از این عناصر همچون مساجد، بازارها و ... مورد توجه بوده‌اند، اما در شهرسازی معاصر متأسفانه چنین رویه‌ای به دست فراموشی سپرده شده است. ناهمخوانی فضا با انسان موجبات ضعف و یا عدم ارتباط را فراهم آورده است و در صورت تداوم این عدم ارتباط بین فضا و فرد، پدیده بحران عارض می‌شود (جوانمردی و همکاران، ۱۴۰۰). در پژوهش‌های انجام شده در زمینه‌ی شهرسازی اسلامی، نگرش‌های شکلی و کالبدی بیش از نگرش‌های ماهیتی بوده است، الگوی همه شهرهای اسلامی خاورمیانه نیز، دارای ویژگی‌های شکلی و کالبدی ویژه‌ای دانسته شده است. ساخت، بافت و بناهای شهری؛ همچون: مسجد، بازار، مدرسه، کاروانسرا، سقاخانه، در شهر اسلامی هر کدام نمادی از مفاهیم، ارزش‌ها و تجلی بسیاری از مفاهیم اسلامی می‌باشند (صفایی پور و همکاران، ۱۳۹۶: ۹۵). قالب و محتوای شهرهای اسلامی بر سه محور مهم؛ یعنی محلی برای سکونت، مکانی برای عبادت و در نهایت فضایی برای تجارت شکل گرفته است (همان). ساخت شهر نه تنها برای زندگی ساکنان کنونی نیست، بلکه شهرها عمدتاً به نسل‌های آینده تعلق دارند و برای آن‌ها ساخته می‌شوند و در همین راستا است که جغرافیدانان به‌عنوان کارشناسان آینده‌نگر، ضمن تشریح سیما و حیات کنونی شهر، با توجه به کلیه داده‌ها و روابط جغرافیایی حاکم بر شهر، آینده آن را نیز ترسیم می‌کنند؛ و عوامل فیزیکی، اقتصادی اجتماعی - مؤثر در تکامل منطقی و موزون شهر و احتمالاً داده‌ها بازدارنده را که به‌عنوان مانعی در توسعه زمان‌بندی‌شده‌ی شهر عمل می‌کند به دست‌اندر کاران عمران شهری یادآور می‌شود (خاکپور و همکاران، ۱۳۹۲).

منظر و نماد شهری، ماهیتی است که به‌واسطه فعالیت‌های انسانی و همراه شدن آن با کالبد در طول تاریخ پدید می‌آید و در ذهن شهروندان تفسیر می‌شود؛ این ابعاد ذهنی ممکن است فردی و یا جمعی باشد. منظر شهری در آغاز امری عینی است که به‌واسطه کیفیت ظهور عوامل فیزیکی شهر موجودیت می‌یابد و به سبب گذشت زمان و تکرار شدن، به عنصر مشترک پیونددهنده افراد جامعه بدل می‌گردد (آتشین بار، ۱۳۸۸: ۵۰). نمادها ابزار انتقال اندیشه بشر در زمان‌های مختلف می‌باشند. حیات مستمر نمادها از قرن‌ها قبل تاکنون نشان‌دهنده نیروی پایدار آن‌ها در جوامع بشری است. خصوصیات نمادها در انتقال اندیشه انسان‌ها موجب پیوند نسل‌های متوالی گردیده و همچون پل ارتباطی ادراک انسان‌ها را از محیط پیرامون خود، از نسلی به نسل دیگر انتقال می‌دهند. نمادهای آشنای هر ملت ریشه‌های هویت هر سرزمین به حساب می‌آیند، این نمادها معرف و مولد فرهنگ هر مرزوبوم می‌باشند (کمالی و بمانیان، ۱۳۹۳: ۱).

در شناخت سیمای بیرونی شهرهای اسلامی می‌توان به نشانه‌هایی اشاره کرد که علاوه بر کاربردهای شهرنشینی، هدایت‌کننده مسافران به طرف مقصدهای آنان بوده‌اند. مناره‌ها در شهرهای اسلامی به‌خوبی چنین کارکردی

داشته‌اند. در شناخت سیمای درونی شهرهای اسلامی در درجه اول می‌توان سردر مساجد، خانه‌ها، آب‌انبارها و بازارها را مشاهده کرد. کاشی‌کاری‌ها، قوس‌های تزئینی و هنرنمایی‌هایی که در ساختن گنبد مساجد و یا ساختمان‌های خصوصی و عمومی، بکار می‌رفته، ویژگی‌های زیباشناسان سیمای شهرها را به نمایش می‌گذارند، نشانه‌های مهمی که در سیمای داخلی شهرهای اسلامی به آن‌ها اشاره شده نقش راهیابی را به‌خوبی در شهرها ایفا می‌کرده‌اند. به تبعیت از تغییراتی که در روند شهرسازی شهرهای ایران پس از اسلام صورت گرفت، سیمای شهرهای این دوره نیز علاوه بر حفظ بعضی خصوصیات گذشته ویژگی‌های جدید را پذیرفته و شکل‌های تازه پدید آوردند (صفایی پور و همکاران، ۱۳۹۳: ۹۵).

شهرسازی شهرهای امروزی فاقد اصول و ارزش‌های معنوی و اعتقادی و همچنین ویژگی‌ها و مشخصه‌های بومی و محلی هستند. فقدان معیارهای مبتنی بر مبانی نظری برآمده از فرهنگ اسلامی - ایرانی در همه عناصر و اجزاء شهر غالب و چیره شده است (بمانیان، محمدرضا، ۱۳۹۳: ۱). از جمله مسائلی که در فضا‌سازی زندگی اجتماعی مورد تأکید قرآن کریم و حدیث قرار گرفته ظواهری است که برانگیزنده یاد خدا باشد. از این رو به نظر می‌رسد استفاده از نمادهای محتوی ارزش‌های پایدار بتواند اضطراب‌ها و وسوسه‌های افسارگسیخته دنیوی را کاهش داده و صفا و آرامش را جایگزین آن‌ها سازد. رهبر معظم انقلاب در دیداری با مدیران شهری می‌فرمایند: «در یک شهر اسلامی نمودها و نمادهای مختلف در خیابان‌ها، پارک‌ها، بوستان‌های شهری و هر جای دیگر شهر، ضمن ایجاد جاذبه، زمینه گرایش شهروندان به معنویات را فراهم می‌کنند». در سند چشم‌انداز بیست‌ساله کشور، به لزوم توجه و بازیابی هویت معماری ایرانی و اسلامی اشاره شده است. در متن الگوی پایه اسلامی ایرانی پیشرفت نیز که معرف سیر کلی به‌سوی تمدن نوین اسلامی ایرانی در نیم‌قرن آینده است، تدبیر دهم آن اشاره مستقیم به نمادهای اسلامی - ایرانی دارد. متن کامل این تدبیر بدین شرح است: «اهتمام به احیا و توسعه نمادهای اسلامی - ایرانی به‌ویژه در پوشش، معماری و شهرسازی با حفظ تنوع فرهنگی در پهنه سرزمین» (صدیقیان و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۳۷-۱۳۶).

در این میان، شهرهای ایرانی - اسامی نیز با اثرپذیری از دگرگونی‌های جهانی، چالش‌های مشابه و یا حتی بزرگ‌تر را تجربه می‌کنند. باوجود اینکه این شهرها، زمانی در کانون تحولات اقتصادی - سیاسی جهان قرار داشتند؛ اما با سپری کردن دوره بلندمدت زوال در طی سده‌های ۱۱ تا ۱۹ و با بضاعت و تأثیرگذاری اندک وارد فرایندهای جهانی شده‌اند. به بیانی، باوجود آنکه ویژگی‌های کالبدی، تاریخ، فرهنگ و سنت زندگی شهرهای ایرانی - اسامی بر برخی مبانی استوار بوده که اینک در رویکردها و انگاره‌های نوین برنامه‌ریزی و طراحی شهری ارزش محسوب می‌شوند، اما با تأثیرپذیری از فرهنگ غربی و سرمایه‌داری و موجی از برنامه‌ریزی به‌اصطلاح نوین و مدرن و نیز سبکی متفاوت از زندگی گذشته، دگرگون گردیده و شهرهایی شکل گرفته و آفریده شده‌اند که به‌آسانی میراث تاریخی و ویژگی‌های منحصر خود را از دست داده و اصل زندگی اسلامی را به فراموشی سپرده‌اند؛ بنابراین هدف اصلی این مطالعه بررسی و ارزیابی وضعیت پایداری شهرهای آینده و نمادهای اسلامی می‌باشد.

پیشینه پژوهش

صدیقیان و همکاران (۱۳۹۸) در مطالعه‌ای به بررسی الگوی سیاست‌گذاری نمادهای اسلامی - ایرانی شهری (مبتنی بر دیدگاه نخبگان فرهنگی) پرداختند در این مقاله تعداد ۹۵ کد تفسیری، ۱۵ مضمون سازمان‌یافته و در نهایت ۵ مقوله فراگیر از متن مصاحبه‌ها استخراج گردید و ابعاد و مؤلفه‌های الگوی موردنظر مشخص و روابط بین آن‌ها تبیین گردید. مقوله‌های فراگیر این الگو عبارت‌اند از: مبانی نمادسازی، تجربیات نمادسازی، کارکرد نمادها، تمدن‌سازی نماد و محیط‌شناسی نمادها. با استفاده از این الگو، سیاست‌گذاران فرهنگی امکان می‌یابند تا با بهره‌گیری از تجارب سایر کشورها و توجه به وضعیت فرهنگی و محیطی کشور به وضع سیاست فرهنگی در حوزه نمادهای شهری بپردازند. پیشنهاد می‌گردد سیاست‌گذاری فرهنگی با نگاه بر احیای نمادهای اسلامی - ایرانی شهری صورت گیرد و طراحی این نمادها از طریق بازتولید، بازسازی و احیای نمادهای گذشته در قالب‌های جدید به انجام رسد.

قاسمی و همکاران (۱۳۹۸) در تحقیقی به ارائه الگوی برنامه‌ریزی کالبدی شهر ایرانی اسلامی برای پاسخ به نیازهای انسان از منظر اسلام پرداختند که همچنین در این الگو بر دو ساحت بالقوه نفس تأکید شد که برای عملکرد آن بر اساس آن باید به دو ساحت اول تنها در حد ضرورت پاسخ داد تا لایه‌های بالاتر شکوفا شوند. در حقیقت هدف اصلی این الگو زمینه‌سازی و هشدار برای برنامه‌ریزی دقیق و رشد حداکثری در لایه‌های سه و چهار (فرهنگ محور و معنا محور) آن بود که این نیز هدف اصلی تعریف انسان است. مهم‌ترین نکته در شهر رشد‌پذیر، توجه به بعد چهارم یعنی نیازهای معنا محور بود.

صفایی پور و همکاران (۱۳۹۶) در پژوهش تحلیلی تاریخی بر عناصر و ساختار کالبدی فضایی شهرهای ایرانی - اسلامی پرداختند نتایج بیانگر آن است عناصر کالبدی شهرهای ایرانی - اسلامی به لحاظ تاریخی، به ارزش‌ها و اعتقادات فرهنگی که ریشه در احکام اسلامی داشته است، بستگی دارند؛ به طوری که این عناصر، ساختار کالبدی و جنبه‌های گوناگون زندگی مسلمانان را تحت تأثیر قرار داده است.

توکلی نیا و همکاران (۱۳۹۵) در تحقیق به بررسی تقابل شهر ایرانی - اسلامی با چالش‌های شهری هزاره سوم کند. نتایج پژوهش، حاکی از آن است که شهر ناب ایرانی - اسلامی از ویژگی‌های منحصربه‌فردی از جمله محله‌های خوداتکا با کاربری مختلط و پیاده محور، عدالت محیط‌زیستی، عدم تبعیض و عدالت محوری، تنوع، عدم تفکیک فضایی، طبیعت‌گرایی، مسکن مناسب و در استطاعت، معماری خاص و سازگار با اقلیم، امنیت پایدار، مشارکت و همبستگی اجتماعی، تکثرگرایی، اجتناب از زیاده‌روی و اسراف و جاری بودن سنت‌ها و احکام گوناگون تقلیل و ریشه‌کن کردن فقر برخوردار است که می‌توانند در اغلب موارد در برخورد با چالش‌های شهری هزاره سوم موفق عمل نمایند.

مختاری ملک‌آبادی، رضا (۱۳۹۲) در تحقیق به بررسی تحلیلی - تطبیقی نمادهای هویت‌بخش شهری (مطالعه موردی: شهر اصفهان) پرداختند نتایج این تحقیق حاکی از این است که میزان رضایت شهروندان از متغیرهای مورد مطالعه در زمینه‌ی نمادهای فرهنگی اسلامی - ایرانی و هویت‌بخش آن‌ها در سطح نسبتاً بالایی قرار دارد و

نمادهای شهر جنبه اسلامی- ایرانی خود را حفظ نموده‌اند که این امر نکته‌ای مثبت در نمادهای فرهنگی شهر می‌باشد و همچنین مهم‌ترین عامل هویت‌بخش تمدن اسلامی- ایرانی شهر اصفهان، آثار تاریخی همچون میدان امام، سی‌وسه‌پل، سبزه‌میدان، چهارباغ و .. می‌باشد.

بمانیان، محمدرضا (۱۳۹۱) در تحقیقی به معنا و مفهوم شناسی شهر ایرانی اسلامی؛ مبانی نظری و مصداق‌ها پرداختند نتایج حاصل از تحقیق بیانگر این است که شهر ایرانی اسلامی حاصل اعتقادات اسلامی در پهنه و گستره ایران است. یکی از شاخص‌های هویت‌دهنده به شهر ایرانی اسلامی، موضوع مدیریت آن است. در مدیریت شهر ایرانی اسلامی موضوع اصلی حفظ شأن و مرتبه انسان‌ها در سازمان و جامعه و به دنبال آن تعالی انسان‌ها و رشد آن‌ها در مسیر الهی است. بر اساس مبانی نظری مدیریت محلی و همچنین با توجه به تجربیات ایران و جهان در این زمینه و با الهام از مبانی ایرانی اسلامی اساس سیاست برنامه‌ریزی و مدیریت توسعه محلی را می‌توان در داشتن محله سالم، مناسب و بهینه، سامان، امن، شهروندمداری، شاداب، هویتی و خردمند دانست.

مبانی نظری پژوهش

نشان‌ها و نمادها از کهن‌ترین، پیچیده‌ترین، پرنفوذترین و جالب‌ترین ابزارهایی بوده‌اند که در جهت ظهور و آشکارسازی مسائل پنهان جهان مادی و معنوی به کار گرفته شده‌اند. بشر توانسته است به کمک این ابزارها، اندیشه و حتی خیال خود را به صورت هنر پدیدار سازد. نشان‌های معماری، همانند هر نماد دیگر، هستند هر نشانه‌ای به بیان معنایی فراتر از خود می‌پردازد و «ایجاد حس هویت» و «بیان معنا» دارای دو عملکرد حس تعلق به جامعه‌ای خاص را اظهار می‌دارد. این نشانه‌ها به دلیل آن‌که در زندگی روزمره تکرار می‌شوند، حس خاصی از معنا و هویت را نیز تقویت می‌کنند (مزینی، ۱۳۷۵: ۸).

نشان موجب دلالت است، در منطق قدیم، همان‌گونه که دلالت را به دلالت طبیعی، دلالت عقلی و دلالت وضعی تقسیم می‌کردند، نشان‌ها را نیز در سه دسته ذکر شده جای می‌دادند. در نگاه هنرشناسان، نشان مشتمل است بر نشان طبیعی، نشان تصویری، نشان وضعی و نشان‌های ترکیبی (شفیع خانی، ۱۳۷۲: ۴). نشان نمایه‌ای است که در آن رابطه همجواری بین صورت و مفهوم وجود دارد؛ مانند دود که نشانه سوختگی است و نیز بوی سوختگی. در نشان تصویری که نشان نسخه‌ای نیز به آن اطلاق می‌شود- میان صورت و مفهوم رابطه عینی وجود دارد؛ مانند نقش مهر که دلالت بر وجود مهر دارد. علاوه بر این امروزه نقش نمادها و نشان‌ها در بناها و فضاها شهر چنان مهم و تعیین‌کننده است که از جنبه‌های گوناگون بر ساکنان تأثیر می‌گذارد و رفتار آن‌ها را شکل می‌دهد (صابری فر، ۱۳۸۰: ۱۶۳). نمادها حوزه‌های خاصی را سازمان می‌دهند و همانند حصارهایی توانایی آن را دارند که از رفتارهای ناهنجار در سطح شهر بکاهند و احساس رضایت‌مندی را به شهروندان منتقل نمایند. بخشیدن احساس مکانی و هویت به شهر یکی از مهم‌ترین کارکردهای نمادهای شهری می‌باشد و زمینه‌ساز آن می‌گردد که سطح رضایت‌مندی و احساس تعلق به شهر در میان شهروندان افزایش یابد و به معرفی شهر در سطح کشور و یا حتی جهان کمک نماید؛

بنابراین به نظر لازم است که نقش و تأثیر نمادهای شهری در هویت بخشی به شهرها مورد بررسی قرار گیرند و به این امر پرداخته شود که چه فضاها و چه نمادهایی در سطح شهر کارکردهای مثبت و هویت بخش داشته باشد.

شهرهای آینده: با توجه به تحول جامعه‌ی پسا صنعتی و تغییرات فناوری‌ای که با گستره هر چه بیشتر و سرعتی هر چه فزون تر در حال اتفاق افتادن هستند. می توان پیش بینی کرد که آینده انسانیت، آینده‌ای کاملاً شهری خواهد بود و نرخ شهرنشینی به صورت فزاینده‌ای افزایش می یابد تا به حدود صد درصد برسد.

در حالی که شکل شهری کنترل شده برای دستیابی به حجم و اندازه منطقی هدف اساسی برای بهبود زندگی در شهرهاست. در شهرهای آینده بی شک فرایند تغییر رابطه کار و مسکن، فرایند تغییرات فرهنگی و افزایش چندگانگی ها و ایجاد خرده فرهنگ ها و فرایند تداخل حوزه های فرهنگی، خدماتی و اجتماعی شهرها در یکدیگر و در فضای حومه ای افزایش خواهد یافت.

نمادها: در بحث نماد سخن از چیزی است که بر معنا یا دسته ای از معانی دلالت دارد. هر علامت مشخصی که بین دسته ای از انسان ها دارای قرارداد مفهومی باشد و به منظور پیشرفت امر انسانی و نیل به یک مقصود بکار گرفته شود یک نماد است. نمادها ساخته وجدان عمومی جوامع و محصول تاریخ است. تکرار مفاهیم مترادف برای یک نماد و افزوده شدن تدریجی معنای جدید به آن، حوزه مفهومی گسترده ای را می سازد که مرز دقیقی ندارد نماد بر همه آن ها دلالت می کند، لیکن انتخاب معنای مورد نظر و درک و تدقیق آن بر عهده مخاطب است (سلطانی و همکاران، ۱۳۹۱: ۸).

پایداری شهری: توسعه پایدار شهری را می توان بهره وری در استفاده بهینه از زمین و تشویق بر استفاده مجدد از ساختمان ها دانست که امکان عدالت گسترده اجتماعی، در بستر فضا و برابری اجتماعی را محقق گرداند و با فراهم نمودن امکانات رفاهی، اجتماعی، خدمات شهری و حقوق شهروندی، بهبود کیفیت زیست محیطی شهری و رضایت شهروندی را ممکن گرداند. در واقع شهرهایی در قرن های آتی قابل زیست خواهند بود که پایداری خود را مدیون فروتنی، عطوفت و قبول مفهوم قناعت هستند. با توسعه شهرها و تمرکز پیوسته رو به رشد و فعالیت های اقتصادی در مراکز شهری، به ویژه در کشورهای کمتر توسعه یافته، پایداری شهری بیشتر مورد توجه قرار گرفته است؛ زیرا بی توجهی به پایداری شهرها، سبب خواهد شد مسائل و مشکلات موجود در شهرها، از قبیل نابرابری و فقر، کاهش سطح کیفیت زندگی، وضعیت مسکن و توسعه فیزیکی شهرها، بیکاری و اشتغال کاذب و جرم و فساد، بیش از پیش افزایش یابد؛ بنابراین، نه تنها بی توجهی به پایداری در فرآیند توسعه، بر شهرها تأثیر منفی خواهد گذاشت، بلکه در مناطق پیرامون و سکونت گاه های انسانی کوچک (روستاها) نیز تأثیرات منفی خواهد داشت که این امر، لزوم توجه به پایداری شهرها را در گرو توسعه منطقه و برنامه ریزی بهینه منطقه ای ضروری می نماید (خبرگزاری ایمن، ۱۳۹۶).

پایداری سیاسی: وضعیتی است که در آن، نظام سیاسی با در نظر گرفتن سیاست های روشن و ایجاد نهادهای مؤثر برای پاسخگویی همه جانبه به نیازهای جامعه، ظرفیت و قابلیت خود را افزایش می دهد. نظام سیاسی توسعه یافته نظامی است که در آن ثبات و تعادل سیاسی، مشارکت افراد در زندگی سیاسی و حاکمیت قانون دیده

می‌شود و مردم‌سالاری، شیوه مرسوم حکومتی آن است (شفیعی فر، ۱۳۹۴: ۱۰۶). توسعه سیاسی فرایندی است که زمینه لازم را برای نهادینه کردن تشکل و مشارکت سیاسی فراهم می‌کند که حاصل آن افزایش توانمندی یک نظام سیاسی است.

پایداری اجتماعی: پایداری اجتماعی یکی از مفاهیم مرتبط با توسعه‌ی پایدار است که از دهه‌ی ۱۹۶۰ به بعد در برنامه‌های توسعه‌ی کشورهای مختلف وارد شد اما به دلیل عدم اجماع بر سر مؤلفه‌ها و جایگاه آن در میان سایر اجزاء توسعه‌ی پایدار در عمل به گونه‌ای بسیار متفاوتی با آن برخورد شده است. پایداری اجتماعی به توانایی جامعه برای حفظ و نگهداری ابزارهای ضروری ایجاد ثروت و رفاه و مشارکت اجتماعی برای گسترش یکپارچگی و انسجام از سوی دیگر اشاره می‌کند و به عنوان یک مفهوم، به دنبال حفظ و ثبات مؤلفه‌های اجتماعی و فرهنگی جامعه هم پیوند با ابعاد زیست‌محیطی و اقتصادی است. در فرایند توسعه‌ی پایدار، نقش پایداری اجتماعی در تحقق اهداف بسیار حائز اهمیت است. از این رو در اهداف راهبردی توسعه‌ی پایدار مضامینی چون توانمندسازی، افزایش قدرت و آزادی انتخاب، توسعه و گسترش مشارکت، ارتقاء کیفیت زندگی، ظرفیت‌سازی نهادی، امنیت اجتماعی، مسئولیت‌پذیری و رفاه اجتماعی به شکلی گسترده مورد تأکید قرار گرفته است؛ بدین ترتیب ابعاد اجتماعی در تعامل با سایر ابعاد اقتصادی و اکولوژیکی، توسعه‌ی پایدار را قوام بخشیده و کلیت موزون آن را شکل می‌دهد (پور محمد و همکاران، ۱۳۹۵: ۳).

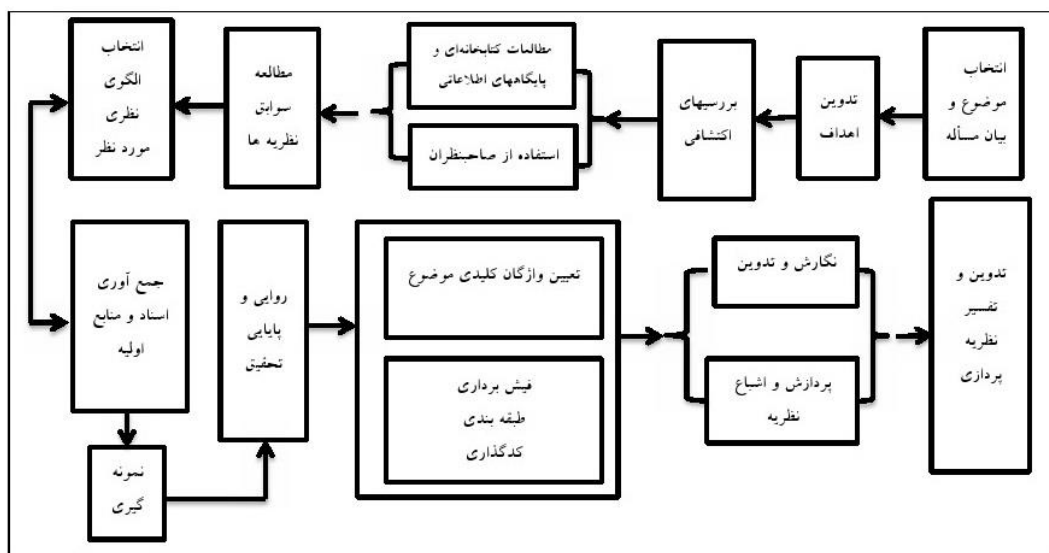
پایداری اقتصادی: پایداری اقتصادی به معنای آن است که سیستم‌ها در تعامل با محیط اقتصادی رقابت‌کننده و ماندگار باشند هر سیستمی که از نظر اقتصادی ماندگار نیست، هراندازه که مورد قبول جامعه، هماهنگ با الزامات اکولوژیکی و از لحاظ سیاسی مورد حمایت باشد، نمی‌تواند تداوم یابد (زاهدی، ۱۳۸۶: ۳۷). توسعه اقتصادی فرایندی است که در طی آن شالوده‌های اقتصادی جامعه دگرگون می‌شود. به طوری که حاصل چنین دگرگونی و تحولی در درجه اول کاهش نابرابری‌های اقتصادی و تغییراتی در زمینه تولیدی، توزیع و الگوهای مصرف جامعه خواهد بود.

پایداری زیست‌محیطی: این بُعد به مجموع اجزاء و عناصری که در اکوسیستم وجود دارند و بستری برای فعالیت و تولید مهیا می‌کنند اطلاق می‌شود. پایداری اکولوژیکی به معنای حفظ منابع پایه در سطوحی است که اختیارات آینده را سلب نکند و با حفظ یا ارتقای ظرفیت، کیفیت و انعطاف‌پذیری اکوسیستم است (حسام و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۰۱). کارشناسان محیط‌زیست بیشتر بر این بُعد از توسعه تمرکز دارند و نگران محدودیت‌هایی هستند که در اثر فعالیت‌های بشری بر محیط‌زیست عارض می‌شود. آن‌ها نگران حفظ چیزی هستند که اقتصاددانان آن را سرمایه‌ی طبیعی می‌نامند و بر این امر به خوبی واقف‌اند که شرط حیات هر موجود زنده‌ای در روی زمین وابسته به تولید اولیه گیاهان است. از نظر آن‌ها طبیعت، بزرگ‌ترین و شگفت‌انگیزترین گنجینه است.

روش پژوهش

روش تحقیق در این پژوهش با استفاده از روش توصیفی - تحلیلی و مطالعات کتابخانه‌ای به منظور تبیین و ارزیابی وضعیت پایداری شهرهای آینده و نمادهای اسلامی استفاده گردیده است. پژوهش حاضر، یک پژوهش اسنادی با

رویکرد تفسیری است. تحلیل اسناد و مدارکی که دربردارنده اطلاعاتی درباره پدیده مورد مطالعه است را تحلیل اسنادی می‌نامند روش اسنادی، پژوهش به دنبال واکاوی مقاصد ذهنی و ادراک انگیزه‌های پنهان یک متن نیست. به همین دلیل، نمی‌توان توسعه تکنیکی روش اسنادی را چندان به سنت هرمنوتیک متصل کرد. در این روش، پژوهشگر سعی می‌کند فهم مقاصد انگیزه‌های اسناد و متون یا تحلیل‌های تأویلی یک متن را خارج نماید و آن را به‌عنوان زبان مکتوب و گفتمان نوشتاری بپذیرد و مورد استناد قرار دهد؛ بنابراین بستر معرفت‌شناختی و تکنیکی در روش اسنادی بیش‌تر به پارادایم تفسیری نزدیک است. در پارادایم تفسیری، واقعیت‌های اجتماعی ساخته دست انسان هستند. لذا توجه به معانی کنشگران اهمیت دارد. در شکل شماره ۱ فرایند روش تحقیق اسنادی این پژوهش آورده شده است. به این ترتیب که بعد از گزینش رویکرد نظری، اسناد عمدتاً ثانویه جمع‌آوری شده و نمونه‌گیری از منابع صورت گرفته است. کنترل کیفیت منابع اسنادی بر اساس معیارهای صحت سنجی، اعتبار، نمایندگی و معنا بوده است. به‌منظور بررسی منابع و اسناد از تکنیک‌هایی مانند تعیین واژگان کلیدی، استفاده از فهرست مطالب و اعلام، فیش برداری، طبقه‌بندی، کدگذاری و سنخ‌شناسی بهره گرفته شده است.

شکل (۱): مدل مفهومی تحقیق

منبع: نگارندگان، ۱۴۰۱

در این تحقیق تلاش شد تا با تلفیق روش گردآوری داده‌ها (مصاحبه فردی و مشاهده)، تلفیق منابع داده‌ها (نخبگان و متخصصان حوزه علوم انسانی و اجتماعی) و حداکثر تنوع نمونه (ازلحاظ مصاحبه با افراد با سطوح مختلف شامل اساتید و دانشجویان تحصیلات تکمیلی جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، جامعه‌شناسی، معماری و اقتصاد) اعتبار داده‌ها تضمین شود. به‌منظور تضمین قابلیت تصدیق، پژوهشگر سعی نمود که پیش‌فرض‌های خود را تا حد امکان در روند جمع‌آوری و تحلیل و تفسیر داده‌ها دخالت ندهد. قابلیت انتقال‌پذیری داده‌ها با بازنگری یافته‌ها توسط شخص محقق که در میدان مصاحبه حضور داشته و تمامی نکات و سؤالات را یادداشت نموده رعایت شد. سؤالات در گفتگوهای فردی از افراد با مشخصات ذکر شده در فوق حول محورهای مؤثرترین ویژگی‌های شهرهای

اسلامی از نظر مؤلفه و شاخص‌های اجتماعی - فرهنگی، اقتصادی، کالبدی و زیست‌محیطی و همچنین وضعیت آینده شهرها و نمادهای اسلامی... از دیدگاه آنان و همچنین پیشنهادها و راهکارهای مناسب جهت ارزیابی وضعیت تحقیق بود که به صورت کامل در بخش یافته‌های تحقیق آورده شده است.

نظریه گراند تئوری

تئوری داده بنیاد (که با نام‌های تئوری برخوردار از داده‌ها، تئوری زمینه‌ای و تئوری داده بنیاد نیز شناخته می‌شود) یک روش تحقیقی عام، استقرایی و تفسیری است که در سال ۱۹۶۷ توسط بارنی گلیزر و انسلم اشتراوس بوجود آمد (گلیزر و اشتراوس، ۱۹۶۷). بخش عمده رویکرد گراند تئوری در حوزه تجزیه و تحلیل داده‌هاست. این داده‌ها از زاویه دید پاسخگویان تحلیل و معنی‌دار می‌شوند. ساختار اصلی تحلیل داده‌ها در گراند تئوری بر مبنای سه شیوه کُدگذاری باز، محوری و انتخابی است. منظور از کُدگذاری عملیاتی که طی آن داده‌ها تجزیه، مفهوم‌سازی و به شکل تازه‌ای در کنار یکدیگر قرار می‌گیرند. این روش، به عنوان یکی از صور روش‌های کیفی، نخستین بار به وسیله دو تن از جامعه‌شناسان آمریکایی به نام گلیزر از دانشگاه کلمبیا و اشتراوس از دانشگاه شیکاگو به محافل علمی عرضه گردید (محسنی تبریزی، ۱۳۹۵: ۱۳۲). هرچند، تئوری بنیادی با الگوهای پیشین روش‌های تحقیق مرتبط بوده و به صورت ناگهانی و بدون مقدمه بوجود نیامده است. تئوری برخوردار از داده‌ها (نظریه بنیادی) یک روش پژوهشی استقرایی و اکتشافی است که به پژوهشگر در حوزه‌های موضوعی گوناگون امکان می‌دهد تا بجای اتکا به تئوری‌های موجود و از پیش تدوین شده خود به تدوین تئوری و گزاره اقدام نماید. این تئوری‌ها و گزاره‌ها به شکلی نظام‌مند و بر اساس داده‌های واقعی تدوین می‌شود. واژه گراند در این موضوع نشانگر آن است که هر تئوری و گزاره‌ای که بر اساس این روش تدوین می‌شود بر زمینه‌ای مستند از داده‌های واقعی بنیان نهاده شده است. در واقع گراند تئوری روشی است برای کسب شناخت پیرامون موضوع مورد مطالعه، و موضوع یا موضوعاتی که قبلاً در مورد آنها تحقیق جامع و عمده‌ای نشده است و دانش ما در آن زمینه محدود است. انگیزه اصلی از معرفی این تئوری رسیدن به مرحله‌ای از شناخت در مورد موضوع مورد مطالعه است که ما را قادر می‌سازد نظریه‌ای را که ساخته‌ایم بر اساس داده‌های واقعی استحکام بخشیم.

به نظر اشتراوس و کوربین، روش گراند تئوری اساساً شیوه‌ای است استفاده‌ی در جهت فهم گنش گنش - گران. این نظریه از مطالعه‌ی پدیده‌ای به دست می‌آید و به ساخت نظریه‌ای به صورت استقرایی منجر می‌شود تا محقق را قادر سازد آن نظریه را با رویکردی قیاسی بیازماید. چنین نظریه‌ای به نظر اشتراوس و کوربین از دل و از درون داده‌های کیفی مأخوذ از گنشگران و بر اساس تفاسیر و برداشت‌های ذهنی آنان از واقعیات موضوعی استنتاج و ساخته می‌شود. از این رو نظریه زمینه‌ای نظریه‌ای نیست که از قبل ساخته شده باشد و سپس آزموده شود. با استقراء پدید می‌آید و به نظریه‌ای بدل می‌شود تا مجدداً با رویکرد قیاسی بتوان آن را آزمود (اشتراوس و کوربین، ۱۹۹۰: ۳۷ - ۳۱). روش مورد استفاده در این پژوهش، گراند تئوری یا نظریه‌ی زمینه‌ای است.

یافته های پژوهش

یافته‌های توصیفی مربوط به متغیرهای جمعیت شناختی پژوهش نشان داده است که ۷۸ درصد پرسش‌شوندگان را مرد و ۲۲ درصد آن‌ها را زنان تشکیل داده‌اند. در میان پاسخ‌دهندگان ۵۰ درصد آنان دارای مدرک کارشناسی ارشد و بالاتر داشتند (جدول ۱).

جدول (۱): نتایج آماری یافته‌های توصیفی

متغیرهای توصیفی	مشخصات	تعداد	درصد
سن	۲۵ - ۳۵	۳	۱۶/۶
	۳۶ - ۴۵	۸	۴۴/۴
	بالتر از ۴۵	۷	۳۹
جنس	مرد	۱۴	۷۷/۷
	زن	۴	۲۲/۳
تحصیلات	لیسانس	۴	۲۲/۲
	فوق لیسانس	۹	۵۰
	و بالاتر	۵	۲۷/۸

منبع: یافته‌های پژوهش،

تفسیر داده‌های کیفی

در این بخش، داده‌های کیفی حاصل از مصاحبه‌ها با استفاده از فن تحلیل موضوعی تحلیل شده است. در نتیجه، با استفاده فرایند گدگذاری، شیوه‌های مقابله با ورود و توزیع مواد مخدر شناسایی گردید. در ادامه تحلیل‌های مربوط به هر یک از سؤالات تحقیق ارائه شده است.

سؤال اول پژوهش: مؤثرترین شاخص‌های اجتماعی- فرهنگی کلیدی در پایداری شهرهای اسلامی کدامند؟

به‌منظور پاسخ به سؤال اول تحقیق از روش پژوهش کیفی و ابزار مصاحبه با خبرگان به شیوه نیمه ساختاریافته استفاده شد. لذا جهت شناسایی مؤلفه‌های حیاتی شهرهای اسلامی در مصاحبه پرسیده شد «شاخص‌های اجتماعی- فرهنگی کلیدی در پایداری شهرهای اسلامی کدامند؟» طی فرایند مصاحبه، صاحب‌نظران به طیف وسیعی از مؤلفه‌ها اشاره کردند.

صاحب‌نظران در مصاحبه‌های ۱۸ گانه به طیف وسیعی از عوامل مختلف بر پایداری شهرهای اسلامی اشاره کرده‌اند. به‌منظور جمع‌بندی و شناسایی مقوله‌های اصلی عناصر اصلی شهر اسلامی، گدها (مفاهیم) شناسایی شده در شکل ۲ ارائه شده است.

جدول (۲): مؤثرترین مؤلفه‌های اجتماعی - فرهنگی شهر اسلامی

صاحب نظران	مقوله اصلی	کدها (مفاهیم شناسایی شده)
۱م، ۱۲م، ۳م، ۱۵م، ۲م، ۱۷م، ۸م، ۱۸م، ۹م، ۱۰م، ۴م، ۱۱م، ۷م، ۱۳م	احساس هویت در بین محلات وجود آرامش در سکونتگاه‌ها ایجاد محیط‌های امن و ایمن	اصالت و هویت در شهرهای اسلامی - احساس آرامش و آسایش در بین شهروندان - اعتماد و اطمینان - فضاهاى امن و امنیت آفرین - وحدت در بین آحاد جامعه
۲م، ۱۷م، ۵م، ۱۶م، ۴م، ۱۱م، ۷م، ۱۳م	رفتارها و اخلاق اسلامی انسجام و تعامل اجتماعی اصل برادری و برابری	رفتار و اخلاق منطبق بر مبانی اسلام و شریعت در بین شهروندان - برقراری اصل محوری عدالت اسلامی - وجود مشارکت و همبستگی در بین مردم - توجه به مفهوم آموزش بر پایه آگاهی و دانایی - اصل انسجام و تعامل و یکپارچگی اجتماعی در بین محلات - احترام به حقوق همسایه‌ها - آزادی و برابری یکسان

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۱

همان‌طور که یافته‌های جدول ۲ نشان می‌دهد شاخص‌های اجتماعی و فرهنگی مؤثر در شهرهای اسلامی ارائه شده است. با عنایت به فراوانی ذکر شده هر یک از راهکارها، محقق تصمیم گرفت کلیدواژه‌ای را به‌عنوان مؤلفه نهایی انتخاب نماید که فراوانی آن‌ها ۵ یا بیشتر از ۵ باشد، که خود دلیلی بر اهمیت بیشتر این راهکارها از منظر خبرگان و صاحب‌نظران می‌باشد. لذا با توجه به تحلیل‌های انجام شده و همچنین با توجه به محدودیت لحاظ شده، می‌توان گفت که مهم‌ترین و مؤثرترین بعد اجتماعی - فرهنگی تأثیرگذار بر شهر اسلامی «اصل آزادی، استقلال و برابری» و به‌کارگیری راهکارهای مبتنی بر مقوله آموزش و فرهنگ اسلامی می‌باشند. سایر مؤلفه‌ها نیز در جای خود حائز اهمیت می‌باشند اما عناصر مطرح شده به‌عنوان مقوله اصلی و اصل اساسی در شهرهای اسلامی می‌باشد.

سؤال دوم پژوهش: شاخص‌های اقتصادی کلیدی در پایداری شهرهای اسلامی کدام‌اند؟

جهت شناسایی شیوه‌های نظامی، اطلاعاتی، قضایی در مصاحبه پرسیده شد شاخص‌های اقتصادی مؤثر در پایداری شهرهای اسلامی کدام‌اند؟ طی فرایند مصاحبه، صاحب‌نظران به طیف وسیعی از مؤلفه‌ها اشاره کردند. در جدول ۳، اهم گزاره‌های کلامی موجود در پاسخ هر یک از صاحب‌نظران به این سؤال دیده می‌شود. همان‌طور که جدول ۳ نشان می‌دهد صاحب‌نظران در مصاحبه‌های ۱۸ گانه به طیف وسیعی از عوامل مختلف بر سؤال مربوط به مؤلفه‌های اقتصادی در شهرهای اسلامی اشاره کرده‌اند. به‌منظور جمع‌بندی و شناسایی مقوله‌های

اصلی سؤال «مهم‌ترین مؤلفه اقتصادی شهرهای اسلامی کدام‌اند؟، کدها(مفاهیم) شناسایی شده در جلد ۳ ارائه شده است.

جدول (۳): مؤلفه‌های اقتصادی شهرهای اسلامی

صاحب‌نظران	مقوله اصلی	کدها (مفاهیم شناسایی شده)
م ۳، م ۱۳، م ۲، م ۱۵، م ۱، م ۱۶، م ۷، م ۱۸، م ۹، م ۱۱، م ۸، م ۱۸، م ۵، م ۱۰	تجارت اسلامی عدالت و توزیع مساوی منابع	دادوستد و تجارت در شهرها بر مبنای دین و شریعت اسلامی-اقتصاد شهرها بر مبنای اقتصاد اسلامی و مبارزه بافاصله طبقاتی و تبعیض می‌باشد. عدالت در توزیع و توازن منابع در شهرها بکار گرفته می‌شود. نیازهای واقعی شهروندان تأمین شود.
م ۲، م ۱۵، م ۷، م ۱۸، م ۹، م ۱۱، م ۶، م ۱۴	اقتصاد اسلامی همزیستی شهروندان رفتارها و حرکات اسلامی	استطاعت مالی به‌نحوی که همه گروه‌ها بتوانند کنار هم زندگی کنند-عدم رفتارهای اقتصادی خلاف دین اسلام مانند ربا و رشوه، کم‌فروشی، اسراف در شهرها- مبارزه با فقر مالی و اقتصادی خانوارها و ...

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۱

همان‌طور که یافته‌های جدول ۳ نشان می‌دهد عوامل مؤثری در شهرهای اسلامی از دیدگاه شاخص‌های اقتصادی ارائه شده است. با عنایت به فراوانی ذکر شده هر یک از راهکارها، محقق تصمیم گرفت راهکارهای را به‌عنوان راهکار نهایی انتخاب نماید که فراوانی آن‌ها ۵ یا بیشتر از ۵ باشد، که خود دلیلی بر اهمیت بیشتر این راهکارها از منظر خبرگان و صاحب‌نظران می‌باشد. لذا با توجه به تحلیل‌های انجام شده و همچنین با توجه به محدودیت لحاظ شده، می‌توان گفت که مهم‌ترین و مؤثرترین مؤلفه اقتصادی شهر اسلامی «اقتصاد اسلامی و مبارزه با تبعیض و فقر» و همچنین استطاعت مالی و تأمین مالی شهروندان می‌باشند. سایر راهکارها نیز در جای خود حائز اهمیت می‌باشند اما این عناصر می‌تواند به‌عنوان مهم‌ترین اصل شاخص‌های اقتصادی در شهرهای اسلامی در بین سایر روش‌ها ارائه شود.

سؤال سوم پژوهش: شاخص‌های کالبدی و زیست‌محیطی تأثیرگذار بر شهرهای اسلامی کدام‌اند؟

جهت ارزیابی وضعیت شهرهای آینده و نمادهای اسلامی در مصاحبه پرسیده شد «شاخص‌های کالبدی و زیست‌محیطی تأثیرگذار بر شهرهای اسلامی؟ طی فرایند مصاحبه، صاحب‌نظران به طیف وسیعی از مؤلفه‌ها اشاره کردند. در جدول ۴، اهم گزاره‌های کلامی موجود در پاسخ هر یک از صاحب‌نظران به این سؤال دیده می‌شود. همان‌طور که جدول ۴ نشان می‌دهد صاحب‌نظران در مصاحبه‌های ۱۸ گانه به طیف وسیعی از عوامل مختلف بر سؤال مربوط به مؤلفه‌های کالبدی و زیست‌محیطی در شهرهای اسلامی اشاره کرده‌اند. به‌منظور جمع‌بندی و شناسایی

مقوله‌های اصلی سؤال «آیا مؤلفه‌های کالبدی و زیست محیطی در شهرهای اسلامی وجود دارد و رعایت می‌شود؟ کدها (مفاهیم) شناسایی شده در جدول ۴ ارائه شده است.

جدول (۴): شاخص‌های کالبدی و زیست محیطی تأثیرگذار بر پایداری شهرهای آینده و نمادهای اسلامی

صاحب‌نظران	مقوله اصلی	کدها (مفاهیم شناسایی شده)
۵م، ۱۱م، ۲م ۱۷م، ۸م، ۱۵م ۶م، ۱۰م، ۴م ۱۳م، ۳م، ۱۲م ۱۶م، ۷م	معماری سازگار با محیط ایجاد حریم در شهرهای اسلامی نمادهای اسلامی در کالبد بناها	در شهرهای اسلامی کالبد و معماری بومی و سنتی متناسب با اقلیم وجود دارد- طرح و نقشه بناها متناسب با معماری و سازه‌های اسلامی است. حریم و حرمت در ساخت و سازها رعایت می‌شود- فضاهای مسکونی مناسب وجود دارد- ارزش‌ها و نمادهای اسلامی در کالبد شهر.
۵م، ۱۴م، ۱م ۱۷م، ۳م، ۱۲م ۷م، ۱۶م، ۹م ۱۸م	شهر زیست پذیر و همگام با طبیعت حفظ محیط‌زیست پیاده‌روی	احساس مسئولیت و محبت با طبیعت- محیط‌زیست مناسب و جایگاه آن در شهرهای اسلامی رعایت می‌شود- عدالت محیط‌زیستی- طبیعت گرایی و تنوع

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۱

همان‌طور که یافته‌های جدول ۵ نشان می‌دهد عناصر اصلی شهرهای اسلامی از دیدگاه شاخص‌های کالبدی و زیست محیطی شده است. با عنایت به فراوانی ذکر شده هر یک از راهکارها، محقق تصمیم گرفت راهکارهای را به‌عنوان راهکار نهایی انتخاب نماید که فراوانی آن‌ها ۵ یا بیشتر از ۵ باشد، که خود دلیلی بر اهمیت بیشتر این راهکارها از منظر خبرگان و صاحب‌نظران می‌باشد. لذا با توجه به تحلیل‌های انجام شده و همچنین با توجه به محدودیت لحاظ شده، می‌توان گفت که مهم‌ترین و مؤثرترین مؤلفه معماری بومی و متناسب با اقلیم، ایجاد حریم در شهرهای اسلامی و همچنین حفظ محیط‌زیست و همگام با طبیعت می‌باشد.

سؤال چهارم پژوهش: وضعیت نمادها در شهرهای اسلامی؟

به‌منظور پاسخ به سؤال چهارم تحقیق از روش پژوهش کیفی و ابزار مصاحبه با خبرگان به شیوه نیمه ساختاریافته استفاده شد. لذا جهت شناسایی بهترین راهکار جهت وضعیت شهرهای آینده و نمادهای اسلامی در مصاحبه پرسیده شد «وضعیت نمادها در شهرهای اسلامی چگونه می‌باشد؟ طی فرایند مصاحبه، صاحب‌نظران به طیف وسیعی از مؤلفه‌ها اشاره کردند. در نگاره ۵، اهم گزاره‌های کلامی موجود در پاسخ هر یک از صاحب‌نظران به این سؤال دیده می‌شود.

همان‌طور که جدول ۵ نشان می‌دهد صاحب‌نظران در مصاحبه‌های ۱۸ گانه به طیف وسیعی از عوامل مختلف بر وضعیت شهرهای آینده و نمادهای اسلامی اشاره کرده‌اند. به‌منظور جمع‌بندی و شناسایی مقوله‌های اصلی بر آینده این شهرها، کدها (مفاهیم) شناسایی شده در جدول ۵ ارائه شده است.

جدول (۵): وضعیت شهرهای آینده و نمادهای اسلامی

صاحب‌نظران	مقوله اصلی	کدها (مفاهیم شناسایی شده)
۵م، ۲م، ۱۰م، ۱۴م، ۶م، ۱۱م، ۸م، ۱۶م، ۳م، ۱۸م	تأثیر جهانی‌سازی بر نمادسازی داخلی	نخبگان ما تفکرشان این است که آلا و لابدا ما فقط نماد آن‌ها (غربی) را می‌توانیم اجرا کنیم و آن‌ها خوب جواب می‌دهد. می‌گویند معماری آلا آن جهانی است.
۵م، ۲م، ۱۰م، ۱۴م، ۱م، ۱۵م، ۶م، ۱۱م، ۴م، ۱۷م	ایجاد ضوابط و مقررات در نمادسازی اهمیت فرهنگ بومی در نمادها لزوم توجه به انتخاب طراحان و برنامه ریزان شهری بروز رسانی و همکام شدن با تغییرات جهانی	یک سری ضوابط را باید اینجا با قوه قهریه هم که شده است بگویم باید همه این را رعایت کنند. در شهرها به نمادها و فرهنگ اسلامی توجهی نمی‌شود و وفادار به مبانی فرهنگی نیستند نظام و فرآیند برنامه‌ریزی شهری به وسیله کسانی طرح‌ریزی می‌شود که هیچ اعتقادی به فرهنگ و تمدن و شهر اسلامی ندارند. تغییرات فزاینده اجتماعی در سطح ملی و جهانی و همچنین افزایش سطح مبادلات فرهنگی هر کدام موجبات عدم توجه بر فرهنگ و تمدن بومی محلی را فراهم نموده است.

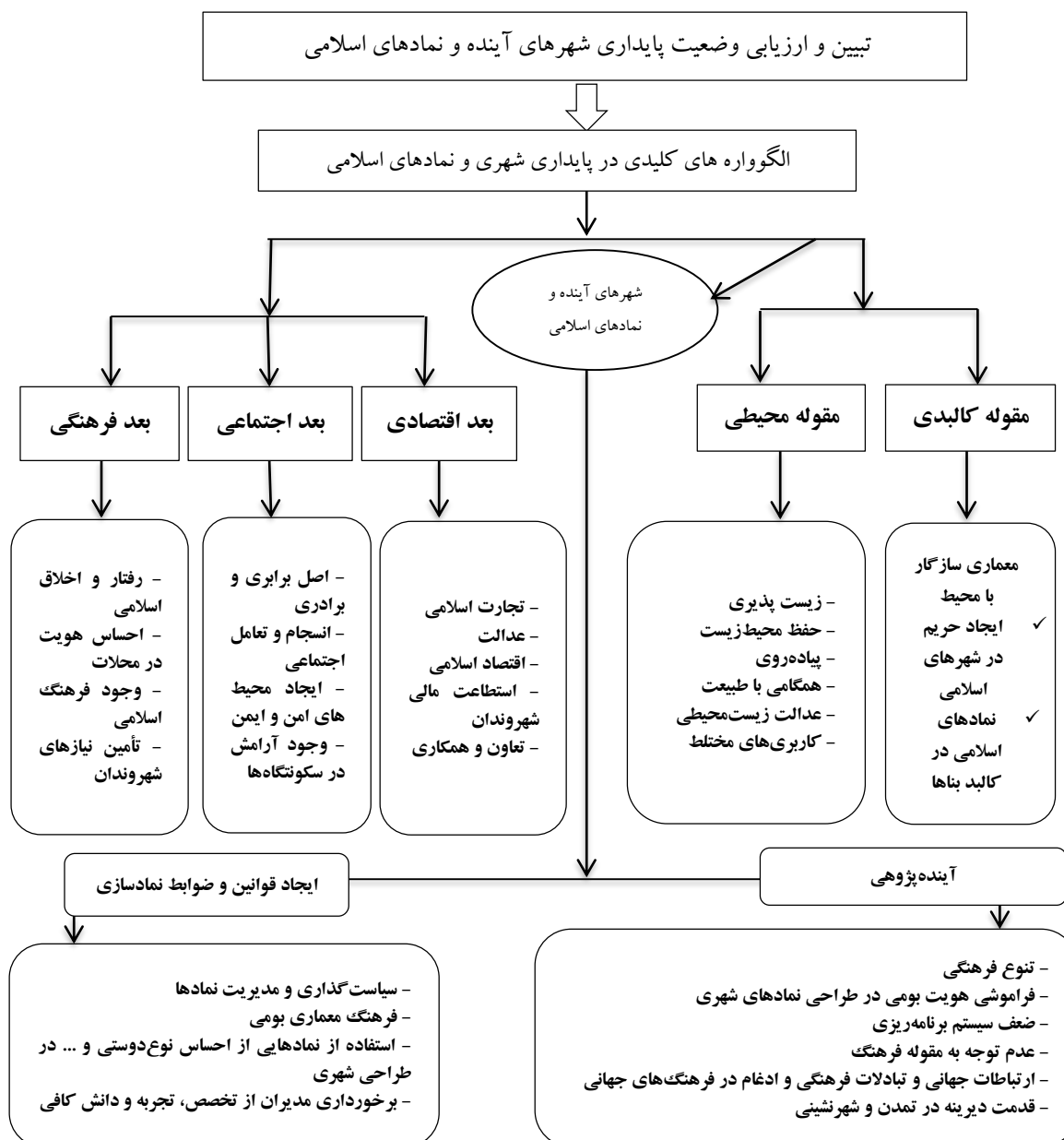
منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۱

همان‌طور که یافته‌های جدول ۵ نشان می‌دهد ارزیابی وضعیت نمادها در شهرهای اسلامی از دیدگاه صاحب‌نظران ارائه شده است. با عنایت به فراوانی ذکر شده هر یک از راهکارها، محقق تصمیم گرفت راهکارهای را به‌عنوان راهکار نهایی انتخاب نماید که فراوانی آن‌ها ۵ یا بیشتر از ۵ باشد، که خود دلیلی بر اهمیت بیشتر این راهکارها از منظر خبرگان و صاحب‌نظران می‌باشد. لذا با توجه به تحلیل‌های انجام شده و همچنین با توجه به محدودیت لحاظ شده، می‌توان گفت که مهم‌ترین و کلیدی‌ترین مؤلفه وضعیت آینده شهرهای اسلامی «تأثیر جهانی‌سازی بر نمادسازی داخلی» و لزوم توجه به فرهنگ بومی در طراحی نمادها می‌باشند.

بحث و نتیجه‌گیری

به‌منظور تحلیل داده‌ها، بعد از انجام هر مصاحبه، داده‌ها به متن تبدیل و جمله به جمله آن‌ها مطالعه شدند و مفاهیم حاصل از آن‌ها استخراج گردید؛ سپس با استفاده از فن تلخیص، مفاهیم مشترک در قالب مقوله‌ای درآمده و توضیح داده شدند. در فرایند و سیر تکاملی دستیابی به الگوی موردنظر، طی مصاحبه‌های متعدد و تحلیل داده‌های به‌دست آمده و تبیین رابطه بین داده‌های گردآوری شده از نخبگان مختلف، محقق تلاش نمود تا با اخذ دیدگاه‌های گوناگون به مفهوم‌سازی مضامین و روابط میان آن‌ها بپردازد و الگوی نهایی خود را ارائه دهد. کاهش روند استفاده

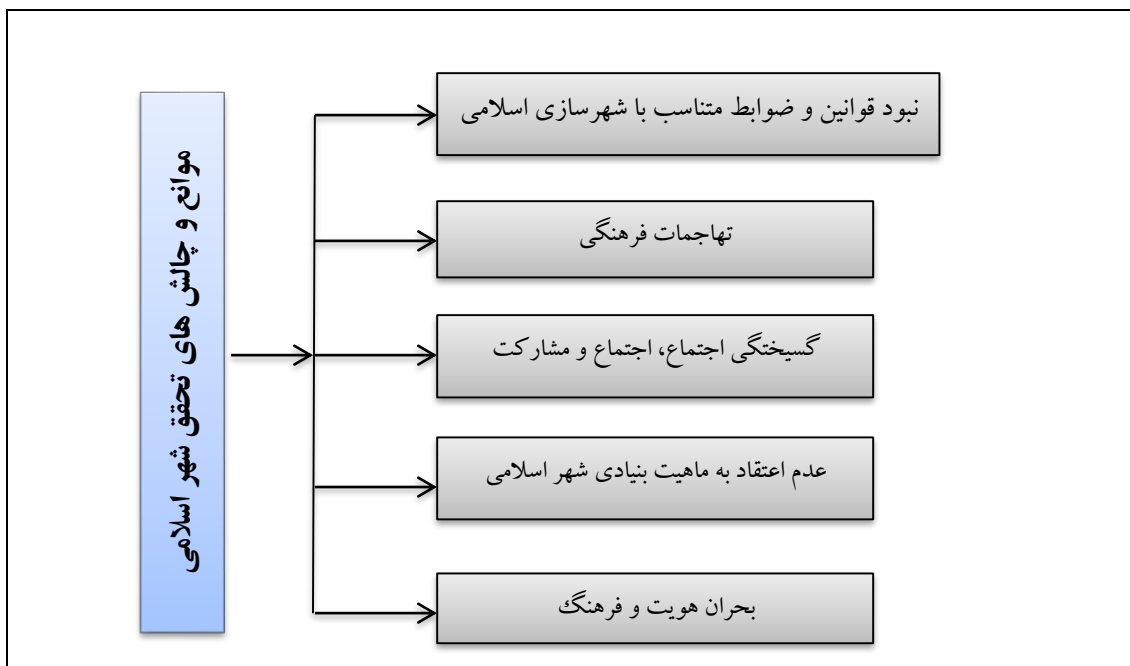
از نشانه‌های بیگانه در نمادهای فضاهای شهری و تقویت هویت بصری شهرها با بهره‌گیری از نمادهایی که انعکاس‌دهنده فرهنگ و اعتقادات ساکنان آن‌ها باشند و در تعدیل روحیات اجتماعی شهرنشینان سودمند گردد امکان‌پذیر است. با توجه به مفاهیم برآمده از تحقیق، شکل ۲ وضعیت پایداری شهرهای اسلامی و نمادهای آن را نشان می‌دهد. این نمودار در حقیقت نشان‌دهنده محورهای اصلی الگوی سیاست‌گذاری نمادهای اسلامی - ایرانی شهری است. الگوی زیر بر رویکرد ترکیبی برای الگوی وضعیت شهرهای آینده و نمادهای اسلامی تأکید نموده و از به بیان مؤلفه‌های پنج‌گانه تأثیرگذار در پایداری شهرهای آینده و نمادهای اسلامی می‌پردازد شکل (۲) مدل پارادایمی حاصل از موضوع مورد مطالعه در تحقیق را نشان می‌دهد.

نمودار (۲): الگوواره وضعیت پایداری شهرهای آینده و نمادهای اسلامی. منبع: یافته های تحقیق، ۱۴۰۱

در الگواره زیر موانع و چالش‌های تحقق برنامه‌ریزی متناسب با شهرسازی و معماری ایرانی - اسلامی در کشور ارائه شده است. طراحی فضاهای شهری و نوع معماری بناهای یک شهر تأثیر به‌سزایی در زیست پذیری و حیات شهری دارد. کالبد بی‌جان فضاها با حضور شهروندان جان می‌گیرد و تعلق خاطر آنان موجب رونق و حفظ فضاهای شهری می‌شود. نوع معماری و طراحی فضاهای شهری بسته به زمینه‌های فرهنگی و اجتماعی، همین‌طور سابقه تاریخی در هر شهری متفاوت است. معماری و شهرسازی شهرهای ایران در گذشته متناسب با فرهنگ مردم، روحیات آنان و اجتماع شهری بود در حالی که امروزه در طراحی شهری این شاخصه‌ها به دست فراموشی سپرده شده و بیشتر منافع اقتصادی مورد توجه است.

ضوابط و قواعد ناسازگاری که در سازمان‌های مختلف نظام‌مهندسی، شهرداری و شهرسازی وجود دارد، ضعف نظام برنامه‌ریزی شهری، عدم توجه به مقوله فرهنگ بومی، ارزش‌ها و هنجارها، نشان‌ها و نمادهای محلی از جمله چالش‌های جدی در عدم تحقق معماری و شهرسازی اسلامی - ایرانی است که در شکل (۲) به تعدادی از این دسته از چالش‌ها اشاره شده است.

شکل (۲): موانع تحقق معماری ایرانی - اسلامی

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۱

با توجه به پیشینه و قدمت بالای شهرهای کشورمان و برخورداری آنان از فرهنگ و تمدن ایرانی - اسلامی از یکسو و جامعیت و برتری دین مبین اسلام در هدایت بشریت از سوی دیگر یک تصور از آینده مطلوب برای کلان‌شهرهای کشور بازگشت با الگوی ایرانی اسلامی می‌تواند باشد. بنابراین در مطالعه حاضر با بهره‌گیری از روش دلفی در تلاش خواهیم بود تا آن دسته از عوامل که دستیابی به آینده مطلوب را فراهم سازند شناسایی کنیم

و الگویی از شهر ایرانی اسلامی ارائه نماییم. به عبارت دیگر درصدد شناخت ویژگی‌های شهر ایرانی اسلامی که آینده‌ای مطلوب برای شهرهایمان خواهد بود، می‌باشیم.

از آنجا که نمادها بخشی از فرهنگ یک جامعه محسوب می‌شوند، الگوی سیاست‌گذاری نمادهای شهری زیرالگویی از الگوی سیاست‌گذاری فرهنگی جمهوری اسلامی ایران به شمار می‌رود. مبانی سیاست‌گذاری فرهنگی در کشور ما همان مبانی احیای فرهنگ و تمدن اسلامی - ایرانی است که یکی از اجزای مهم احیای این فرهنگ و تمدن، احیای نمادهای شهری است. سیاست‌گذاری فرهنگی موردنظر ما با نگاه بر احیای نمادهای اسلامی - ایرانی شهری صورت می‌گیرد. در این پژوهش سعی شد با توجه به اینکه ما کشوری اسلامی هستیم و سیاست‌گذاری‌ها و الگوهایی فرهنگی ما بر مبنای قرآن و عترت تدوین می‌گردد، الگویی درزمینه‌ی سیاست‌گذاری نمادهای اسلامی - ایرانی شهری با استفاده از روش کتابخانه‌ای و مطالعات اسنادی و بهره‌گیری از مصاحبه با نخبگان فرهنگی کشور و تحلیل مضمون این مصاحبه‌ها طراحی گردد. در طول فرایند تحقیق تعداد ۱۸ مصاحبه با نخبگان و صاحب‌نظران این حوزه که شناخت و تجربه خوبی از عرصه برنامه‌ریزی شهری و شهرهای اسلامی در کشور داشته و سالها در مناصب و سطوح مختلف خدمات فرهنگی داشته‌اند مورد تحلیل و بررسی قرار گرفت تا اشباع نظری حاصل گردید.

در مسیر پژوهش، مصاحبه‌ها به نحوی بود که هدایت‌کننده به سمت طراحی الگوی سیاست‌گذاری نمادهای اسلامی - ایرانی شهری باشد. مصاحبه متخصصان حوزه علوم انسانی و اجتماعی یعنی خبرگانی که صاحب‌نظر هستند و آگاهی کاملی از مبانی اسلام و فرهنگ ایرانی داشته‌اند، اعتبار اسلامی - ایرانی بودن الگو را تأیید می‌کند، یعنی هم ایران و فرهنگ ایرانی را با تجربه و علم خود می‌شناخته و هم آگاهی کامل نسبت به اسلام داشته‌اند به طوری که مؤلفه‌های الگو کاملاً منطبق با موضوع فرهنگ است. در این تحقیق پنج مؤلفه اساسی شامل شاخص‌های اجتماعی - فرهنگی، اقتصادی، زیست‌محیطی و کالبدی مؤثر بر پایداری شهر و نمادهای اسلامی بکار گرفته شد و گویه‌ها و ابعاد کلیدی از دید پاسخگویان استخراج و در متن تحقیق به آن‌ها اشاره شده است.

- ✓ پیشنهادهایی برای سیاست‌گذاران و نهادها به شرح ذیل می‌باشد:
- ✓ توجه به مباحث اسلامی و پایه‌ای معماری اسلامی - ایرانی در دانشکده‌های معماری
- ✓ تعیین قوانین بازدارنده و تحمیل هزینه برای استفاده‌کنندگان از نمادهای شهری غربی
- ✓ استفاده از تجربیات بین‌المللی درزمینه‌ی نمادسازی شهری البته با رویکرد بومی‌سازی
- ✓ تلفیق معماری ایرانی با مؤلفه‌های مدرن به منظور ایجاد شهری زیبا و جذاب
- ✓ طراحی محیطی و به‌کارگیری نمادهای شهری بر اساس فرهنگ، رسوم، هویت، عقاید، احساسات و اشتیاق ملت، ارتباطات، تشابهات و تضادهای فضاهای معماری و نظایر آن،
- ✓ تعیین سیاست‌ها و قوانین موردنیاز جهت به‌کارگیری شهرسازی اسلامی
- ✓ جلوگیری از تخریب بناهای و عناصر باارزش شهر به منظور حفظ هویت منطقه و شهر
- ✓ طراحی عناصر و نمادهای شهری بر طبق معماری ایرانی - اسلامی

منابع

- ۱) آتشین بار، محمد (۱۳۸۸)، تداوم هویت در منظر شهری. نشریه باغ نظر، شماره ۱۲، سال ششم.
- ۲) استراوس، انسلم و کوربین، جولیت (۱۹۹۰)، اصول و روش تحقیق کیفی: نظریه مبانی، اصول و شیوه. ترجمه بیوک محمدی، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- ۳) بمانیان، محمدرضا (۱۳۹۱)، معنا و مفهوم شناسی شهر ایرانی - اسلامی؛ مبانی نظری و مصداق‌ها. ششمین کنفرانس ملی برنامه‌ریزی و مدیریت شهری با تأکید بر معیارهای شهر اسلامی، ص ۱.
- ۴) بمانیان، محمدرضا (۱۳۹۳)، معنا و مفهوم شناسی شهر ایرانی - اسلامی، مبانی نظری و مصداق‌ها. شهر پایدار، دوره ۱، شماره ۱.
- ۵) پور محمد، ساناز و محمودی، آزاده (۱۳۹۵)، پایداری اجتماعی. سومین کنگره بین‌المللی پایداری در معماری و شهرسازی. دبی و مصدر، ص ۱.
- ۶) توکلی نیا، جمیله؛ محمدیان مصمم، حسن؛ ضرغامی، سعید و قهرمان رستمی (۱۳۹۸)، تقابل شهر ایرانی - اسلامی با چالش‌های شهری هزاره سوم. فصلنامه علمی - پژوهشی شهر ایرانی اسلامی، سال هفتم شماره بیست و پنجم، ص ۵۷.
- ۷) جوانمردی، مرتضی؛ مهدوی، افسون (۱۴۰۰)، نمادهای هویت‌ساز اسلامی در معماری سنتی ایران، اولین همایش ملی علوم انسانی و حکمت اسلامی، تهران.
- ۸) حسام، مهدی؛ محمدی یگانه، بهروز و مهدی چراغی (۱۳۹۵)، تحلیل اثرات گردشگری مذهبی در توسعه پایدار نواحی روستایی از دیدگاه جامعه‌ی میزبان (مورد پژوهش: منطقه‌ی نارستاق - شهرستان آمل). فصلنامه‌ی جغرافیا و فضای گردشگری، دوره‌ی ۶، شماره‌ی ۲۱، صص ۱۰۱-۱۰۲.
- ۹) خاکپور، براتعلی؛ ارفعی، جواد (۱۳۹۲)، آینده شهری و شهرهای آینده. اولین همایش ملی آینده‌پژوهی.
- ۱۰) زاهدی، شمس السادات (۱۳۸۶)، مبانی توریسم و اکو توریسم پایدار با تأکید بر محیط‌زیست. انتشارات دانشگاه علامه طباطبایی، تهران.
- ۱۱) سلطانی و همکاران (۱۳۹۱)، تطبیق نقش الگو و مفاهیم مبتنی بر تجربه در فضای معماری. مجله باغ نظر، دوره ۲، شماره ۲۱، صص ۱۲-۳.
- ۱۲) شفیع خانی، شهناز (۱۳۷۲)، نگاهی به نمادها و نشانه‌ها. تهران: مرکز تحقیقات بنیادی.
- ۱۳) شفیع فر، محمد (۱۳۹۴)، روند توسعه سیاسی در جمهوری اسلامی ایران. فصلنامه سیاست، دوره ۴۵، شماره ۱، ص ۱۰۳.
- ۱۴) صابری فر، رستم (۱۳۸۰)، نقش نمادها، الگوها و ساخت فیزیکی شهر در تکامل فرهنگی. فصلنامه شهود، شماره ۷۶.
- ۱۵) صدیقیان، حسینان هنرو؛ محمدی، کریم‌خان و علی‌اصغر اسلامی تنها (۱۳۹۸)، الگوی سیاست‌گذاری نمادهای اسلامی - ایرانی شهری (مبتنی بر دیدگاه نخبگان فرهنگی). فصلنامه مطالعات راهبردی بسیج، سال بیست و دوم، شماره ۸۴، ص ۱۳۵.
- ۱۶) صفایی پور، مسعود؛ حسینی شه پریان، نبی‌الله (۱۳۹۶)، سیما و بافت جغرافیایی شهرهای ایرانی اسلامی. اولین کنفرانس ملی توسعه پایدار در علوم جغرافیایی و برنامه‌ریزی معماری و شهرسازی، ص ۱.

- ۱۷) صفایی پور، مسعود؛ سعیدی، جعفر (۱۳۹۳)، تحلیلی تاریخی بر عناصر و ساختار کالبدی فضایی شهرهای ایرانی-اسلامی. فصلنامه علمی پژوهشی اسلام و مطالعات اجتماعی، سال پنجم، شماره سوم، ص ۹۵.
- ۱۸) قاسمی، کیمیا؛ حمزه نژاد، مهدی و ابوالفضل مشکینی (۱۳۹۸)، ارائه الگوی برنامه ریزی کالبدی شهر ایرانی اسلامی برای پاسخ به نیازهای انسان از منظر اسلام. فصلنامه علمی - پژوهشی نقش جهان، دوره ۹، شماره ۳، ص ۱۷۸.
- ۱۹) کمالی، محسن و بمانیان، محمدرضا (۱۳۹۳)، بررسی جایگاه نمادها و نشانه‌ها در هویت شهری، همایش ملی معماری، عمران و محیط زیست شهری
- ۲۰) محسنی تبریزی، علیرضا (۱۳۹۵)، روش تحقیق کیفی در مکاتب تفسیری (زمینه و کاربرد)، نشریه اطلاعات، تهران.
- ۲۱) مختاری ملک آبادی، رضا (۱۳۹۲)، بررسی تحلیلی تطبیقی نمادهای هویت بخش شهری (مطالعه موردی: شهر اصفهان). فصلنامه جغرافیا و مطالعات محیطی، سال دوم، شماره ۸، ص ۱۱۴.
- ۲۲) مزینی، منوچهر (۱۳۷۵)، فرهنگ و زیبایی شناسی شهری. در گاهنامه فرهنگ عمومی. تهران: انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، شماره ۸ و ۹.

23) <http://www.imna.ir/news/>. 1396.

24) Glaser, Barney G., & Strauss, Anselm L.. (1967), *The Discovery of Grounded Theory: The Strategies for Qualitative Research*.

Explain and Evaluate the Sustainable Situation of Future Cities and Islamic Symbols (Using Grounded Theory)

Masoud Safaeepoor, Professor of Geography and Urban Planning, Department of Geography, Shahid Chamran University of Ahvaz, Ahvaz, Iran.

Hoshang Moradi¹, PhD student of geography and urban planning, Department of Geography, Shahid Chamran University of Ahvaz, Ahvaz, Iran.

Received: 15 September 2022

Accepted: 28 October 2022

Abstract

In the religion of Islam; The city, man, and Islamic rules come together, and it is here that the Qur'an states what is necessary for human collective life. This research is descriptive-analytical in nature and practical in terms of purpose, and its data and information have been obtained using the library method and in-depth interviews. The method used in this research is "grounded theory" or "grounded theory". The statistical population of this study, according to its subject area, includes 18 knowledgeable and specialized people in the field of geography and urban planning, sociology and urban planning, who have been selected by purposive sampling. The interview with the target population continued until saturation was reached. In the present study, by studying the theoretical foundations and research background, five components of environmental, physical, socio-cultural, economic for the Islamic city were determined. Categories and indicators affecting the sustainability of future cities and Islamic symbols from the perspective of experts are: In social indicators (sense of identity, security, and the principle of justice, etc.), in economic components (self-reliant neighborhoods, adequate and quiet housing, as well as citizens' financial ability, etc.), in physical dimensions (combined and pedestrian-oriented uses) And the important and key components in the sustainability of Islamic cities from the perspective of environment (coexistence with nature and adaptation to climate), have been extracted from the perspective of respondents. Based on this, it can be said that the existence of clear and clear perspectives based on principles and values, institutional capacity building, level of authority and decision-making, rules and regulations, institutional integrity and policy integration There are factors that can influence the culture-building principles and values of Iranian-Islamic urban planning.

Keywords: Sustainability, Future Cities, Islamic Symbols, Grounded Theory, Iran.

DOI: [10.30495/uf.2022.1967848.1050](https://doi.org/10.30495/uf.2022.1967848.1050)

¹ - Corresponding author: M.hoshang2014@yahoo.com